

de bijdragen overigens wel geografisch behoorlijk gespreid zijn, met bijdragen over beeldvorming over werk in Italië, Spanje, de noordelijke Nederlanden, Frankrijk en de Duitse wereld. In alle gevallen betreft het casestudies, sommige volwaardige artikelen van behoorlijke lengte en diepgang, andere hebben eerder het karakter van vinger-oefeningen, zoals de bijdrage van Peter Burke over het uitbeelden van vrouwenarbeid in de Italiaanse Renaissance. De bijdragen geven een goede indruk van wat er mogelijk is, en wat er nog zou moeten worden gedaan. De doorwrochte bijdrage van Thomas Buchner bijvoorbeeld, waarin hij de opvattingen van zeventiende-eeuwse Nederlandse mercantilistische denkers als Willem Usselinx vergelijkt met Duitse cameralistische tijdgenoten, wijst de Nederlandse lezer er bijvoorbeeld op – men hoeft slechts de voetnoten te bekijken – dat de uitzonderlijke figuur van Willem Usselinx en zijn denken hoognodig aan een nieuwe studie toe is.

Men kan het eens zijn met de inleiders Ehmer en Lis dat de bestudering van de beeldvorming van werk het beste vanuit een lange termijnperspectief en in een groot ruimtelijk verband kan worden ondernomen, omdat – zo wordt ook duidelijk uit dit boek – de opvattingen over werk maar langzaam veranderden en van land tot land en tijd tot tijd vaak gedeeld werden. Dat neemt niet weg dat casestudies van individuele denkers ook in de bestudering van het denken en schrijven over werk nodig zullen zijn om een al te simpel ‘Plato to NATO’ narratief te voorkomen. Te meer daar eens te meer uit het boek blijkt dat de Weber-these over het Protestantse werkethos, hoe inspirerend ze ook is geweest voor onderzoekers, inmiddels toch echt een, al vele malen overleden, afgerost paard is. Vooral de bijdragen van Jaume Aurell en Ilja Veldman wijzen erop dat het ‘Protestantse’ werkethos sterke wortels had in katholieke theologie, en al volop aanwezig was in de Nederlanden in de vijftiende en zestiende eeuw. Dat Weber zijn these overigens lang niet zo dwingend wenste op te leggen als sommige navolgers deden, en dat de kritiek op zijn werk daarom soms onterecht is, doet niets af aan het feit dat het voortdurend refereren aan zijn these mede een gevolg is van een gebrek aan nader onderzoek naar het denken over en waarderen van werk.

Een dergelijk onderzoek zal niet eenvoudig zijn – voor veel denkers was het denken en schrijven over werk niet meer dan een onderdeel van een veel uitgebreider denkproces over wat het juiste en goede leven voor een mens was. Dat blijkt overigens ook uit *The idea of work*. Het is een rijk boek dat naar meer smaakt, en hopelijk, na al eerder verschenen werken als Herbert Applebaums *The concept of work* en Keith Thomas’ *The Oxford book of work* eerder een verdere tussenhalte dan de eindbestemming van het historisch onderzoek naar het denken over werk.

Henk Looijesteijn

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Kees Schuyt, *Over het recht ‘wij’ te zeggen. Groepstegenstellingen en de democratische gemeenschap* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009) 224 p. ISBN 978 90 8964 466 3.

De bundel *Over het recht ‘wij’ te zeggen. Groepstegenstellingen en de democratische gemeenschap* is te lezen als een poging van Kees Schuyt om het collectief ervaren trauma van 11 september 2001 en van de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh en hun nasleep een ‘plek’ te geven. Hij beschrijft de moderne samenleving zoals die zich

in de laatste twee eeuwen ontwikkelde. Hij legt daarbij de nadruk op de periode na de Tweede Wereldoorlog. Deze samenleving werd heterogener, pluriformer, individualistischer, gedifferentieerder en internationaler. De parlementaire democratie als 'politieke vertaling van een universele tendens in het recht' ontstond na de Amerikaanse, Franse en Bataafse revolutie. Binnen het kader van de natiestaat werden aan burgers gelijke rechten toegekend, werd machtsuitoefening begrensd en willekeur verminderd. De moderne samenleving heeft in zijn ogen geleerd van overdreven nationalisme, oorlogen, antisemitisme en apartheid. Er heerst echter angst dat als gevolg van verschillende oorzaken de samenleving uiteenvalt. Gevreesd wordt dat de huidige samenleving haar gemeenschappelijke identiteit kwijt is. Schuyt is daar weliswaar voor ons land niet zo bang voor maar zijn essays lezen toch als een poging om het tij te keren.

De bundel bevat een verzameling voordrachten (zes), twee beschouwingen en een kort artikel. Het zijn (rechts)sociologische, (wetenschaps)filosofische en psychologische waarnemingen en overpeinzingen. Hier en daar hebben ze het karakter van een introspectie maar vaker nog staan er expliciete geboden en aanbevelingen in. In een aantal gevallen geeft de auteur praktische beleidssuggesties en offreert hij gepaste maatregelen voor het goede leven. Wij zijn allen verantwoordelijk voor het behoud van de sociale cohesie. Cynisme is funest voor het gemeenschapsgevoel. Dit gemeenschapsgevoel moet inclusief zijn maar zich niet versterken ten koste van anderen. De juridische gemeenschap heeft zelfs een bijzondere verantwoordelijkheid om de rationaliteitsassumptie van de moderne samenleving hoog te houden.

De auteur promoveerde in 1972 met een proefschrift over recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid. Uit een aantal verwijzingen in de tekst wordt duidelijk dat hij gezien kan worden als een vertegenwoordiger van de generatie van de jaren zestig. In de artikelen zijn vergelijkingen te vinden tussen het verzet tegen het establishment van toen (de regenten) en dat van nu (Fortuyn en Wilders tegen de 'linkse kerk'). Net als in de jaren zestig en zeventig zou er sprake zijn van een generatieconflict. Schuyt probeert dat te voorkomen. Het is goed de intergenerationele solidariteit onder de loep te nemen maar doemscenario's uit het verleden blijken nooit bewaarheid. Al te grote opwindning is uit den boze. Een realistische socioloog waarschuwt tegen een romantische kijk op het verleden. Zelfs relativeringen moeten in een 'tijdsperspectief' worden geplaatst. Nauwgezette historische bewijsvoering kan een juist zicht bieden op universele ontwikkelingen. En hoewel we niet te veel staat moeten maken op de voorspellende waarde van sociologische kennis, is Schuyt zeker een positivist te noemen. Zijn geloof in de kracht van wetenschappelijke kennis, mits deze aan een aantal scherp geformuleerde criteria voldoet, is bewonderenswaardig. 'Het is dé grote opgave van de sociologie als sociale wetenschap om door grondig en scherp onderzoek feit en fictie te scheiden, idee en ideologie, fantasie en werkelijkheid, om orakeltaal en wetenschappelijke taal van elkaar te onderscheiden'.

De bundel is er een van een wetenschapper en betrokken burger die leeft tussen hoop en vrees. In verschillende media gaf hij te kennen dat volgens hem de eenentwintigste eeuw slecht is begonnen en dat de wetenschap te weinig onwaarheden bestrijdt. De democratische rechtsstaat moet in staat worden geacht de problemen van interculturaliteit, vergrijzing, globalisering en economische crisis op te vangen. Voor de historicus is hij wel erg zeker van zijn zaak en worden ook bij als historische 'waarheden' bekend staande feiten geen vraagtekens gesteld. Wat nu als paradigma geldt, hoeft dat over tien jaar niet meer te zijn. De essays bevatten daar de nodige

voorbeelden van. Misschien kunnen historici ook niet goed met deze stijlvorm uit de voeten. Te weinig voetnoten?

Sociologen als Abram de Swaan en Kees Schuyt hebben mij als historicus van de verzorgingsstaat vaak geïnspireerd. Zij hadden de durf om het doek met grote streken op te zetten en ik voelde mij uitgedaagd de details in te vullen. Als lezer van deze bundel was ik teleurgesteld. De preoccupaties van de auteur staan te ver van mij af (ik ben geen generatiegenoot) en de actuele kwesties waarop de stukken een antwoord moeten geven, lijken deels al weer oud nieuws. De auteur is echter een dapper man die tegen de tijdgeest in durft te gaan en weigert zijn mond te houden. Hij houdt zich in ieder geval aan zijn eigen raadgeving voor een goede oude dag: dat deze creatief en productief moet worden ingevuld. We zullen nog wel van Kees Schuyt horen.

Daniële Rigter

Historisch onderzoeksbureau Ecade

Jan B. Smit, *Sporen van moderniteit. De sociaal-economische ontwikkeling van de regio Liemers (1815-1940)* (Hilversum: Verloren, 2010) 541 p.

ISBN 978 90 8704 161 8. Tevens verschenen als proefschrift aan Wageningen University.

Ten oosten van Arnhem en grenzend aan de Achterhoek bevindt zich de Liemers, een regio die wordt ingeklemd door Duitsland en de rivieren Neder-Rijn, IJssel en Oude IJssel. Ondanks de duidelijke herkenbaarheid van de Liemers op de kaart van Nederland, zijn er nauwelijks studies over deze regio verschenen. Het boek *Sporen van moderniteit. De sociaal-economische ontwikkeling van de regio Liemers (1815-1940)* vult deze lacune op. Het is opgenomen als deel 61 in de Werken van Gelre, de vereniging voor de Gelderse geschiedbeoefening. Auteur Jan Smit heeft dit boek als proefschrift geschreven naast zijn dienstverband als docent geschiedenis aan een middelbare school. Dat hij met overgave te werk is gegaan, blijkt ook uit de omvang van het boek: ruim 400 pagina's tekst worden aangevuld met honderd pagina's bijlagen.

De analyse begint in het jaar 1815, het jaar waarin enkele Duitse gebiedjes (de Kleefse enclaves) aan het Koninkrijk der Nederlanden werden toegekend. Volgens de inleiding wil Smit een 'tweedimensionaal integratieproces' volgen, dat enerzijds bestaat uit het proces van regiovorming zelf en anderzijds de integratie van de Liemers in de Nederlandse natiestaat behelst. Beide processen worden nader bekeken door een scherpe analyse van de demografische, sociaal-economische, infrastructurele en politieke patronen in de regio en de spiegeling daarvan aan nationale ontwikkelingen. Zo wordt het proces van regiovorming beschreven door de gezamenlijke kenmerken van de Liemerse gemeenten te bespreken. Karakteristiek voor het gebied is het ontbreken van grote steden. Deze konden niet tot ontwikkeling komen doordat de bevolking gericht was op Arnhem en (in mindere mate) Doesburg en Doetinchem. De ruimtelijke oriëntatie op plaatsen buiten de Liemers werd versterkt door de in 1856 geopende spoorverbinding Arnhem-Oberhausen (met een station in Zevenaer) en de lokaalspoorlijn Arnhem-Doetinchem-Winterswijk uit 1885.

Beeldbepalend was de sociale, culturele en politieke dominantie van het katholicisme in de regio. De verhoudingswijze grote bevolkingsgroei aan het einde van de negentiende eeuw stond bijvoorbeeld in verband met de seksuele moraal die werd in-